

התנועה הלאומית הערבית

[לפי הרצאה בפני סגל הפיקוד הבכיר של צה"ל]

נאמת יעקב שמעוני

מגדירה מיד עם לידתה מה הם גבולות המדינה שהיא רוצה להקים, מהו תחום העצמאות שאליה היא שואפת. אבל, דומה כי פחות מכל תנועה אחרת הגדירה התנועה הערבית בשנותיה הראשונות מה בעצם היא רוצה. היא לא הגדירה בשנותיה הראשונות מה הם גבולות המדינה הערבית שאליה היא שואפת, מה שטחה ומי נתיניה, מה דמות משטרה; האם מדובר על מדינה אחידה, הכוללת את כל ארצות ערב — או על פדרציה של מדינות — או רק על ברית של נסיכויות? יתר על כן, האם מדובר על עצמאות או על אוטונומיה חלקית במסגרת האימפריה העות'מאנית, שתהיה מעתה לא־לריכז זית... אפילו בשאלת־יסוד זו לא הוגדרו בראשונה מטרת התנועה ומגמתה.

ההגדרה הראשונה של הגבולות שבתחומם נתבעת עצמאות ערבית, היא במכתביו הידועים של השריף חוסיין אל מק־מהון. היה זה ב־1915, עשר שנים לאחר שהחלו להתגבש גרעיני התנועה הלאומית (וייזכר כי ההגדרה שחוסיין נתן במכתביו לא כללה את מצרים ואת צפון־אפריקה הערבית — לא ה"מערב" ולא החלק הסודני או הלובי; הוא תבע עצמאות לחצי־האי ערב ולמה שמכונה "חצי־הסהר הפורה", בהוסיפו חלקים של תורכיה הדרום־מזרחית; תחום זה הוא ראה כתחום הלאומיות הערבית). וגם אז לא הוגדר מה תהיה דמות המדינה — האם מדינה אוניטרית, פדרציה או ברית־מדינות. מותר להניח שבאותן שנים, שנות ההתהוות, לא היה כל זה ברור לקברניטי התנועה הנולדת עצמם.

עירוב התחומים בין הלאומיות הערבית ובין התעוררות האיטלם, הנו נושא שטרם נחקר כדין במסגרותיו העמוקות והמרחיקות־לכת לגבי הפסיכולוגיה הסוציאלית של העם הערבי. אמנם, גם תופעה זו אינה מיוחדת לערבים; מידה של עירוב התחומים בין תחיה דתית ותרבותית לבין התעוררות לאומית הנה רגילה למדי בתנועות לאומיות רבות. אולם אין בעולם עוד דת כדת־האיטלם שהיא אוניברסלית־למחצה ולאומית־למחצה. יצירה ומורשת של עם מסוים — העם הערבי — אך לא שלו לבדו. יש אולי מקצת הקבלה לדת הבודהיסטית, שהיא אוניברסלית לא־לאומית באופיה — ובכל זאת סיעה לתחיה לאומית; שכן, הלאומיות הבורמנית והציני־לניית, שנולדה בראשית מאה זו, היתה קשורה עם תחיה

ראשיתו של הנסיון לציון קווים לדמותה של התנועה הלא־מית הערבית נעוץ בנסיון להגדיר במה שונה תנועה זו מתנועות לאומיות אחרות, ומה מבדיל בינה לבין התנועה הלאומית ה"טיפוסית" הרגילה.

נקודת־מוצא חשובה להערכה היא התקופה, בה נתהוותה התנועה הלאומית הערבית: ראשית המאה העשרים. היא נולדה בשעה הסטורית, בה עמדה תקופת הליבראליזם, תקופת התפשטותה של הבורגנות הקפיטליסטית העולה וכובשת, לה־גיע לקצה — כשדמותה הליבראלית של הבורגנות כבר מעורערת וגונעת, והאימפריאליזם האירופי לובש צורות חד־שות, מלאות משברים.

איחורה זה של התנועה הלאומית הערבית, שנטל ממנה אותם שרשים בליבראליזם הפרלמנטרי אשר תנועות לאומיות אחרות הספיקו להכותם, הוסיף לתת אותותיו. בימי פריחתה של התנועה — בשנות העשרים והשלושים — היתה, למשל, התנועה הסוציאליסטית בעולם מפולגת; הסוציאליזם הדמור־קראטי נמצא בתקופת ירידה (ודבר היותו לכאורה ב־ברית לשלטון הקולוניאלי הוסיף והרחיק ממנו את לב הלאומיים בארצות־חסות); ותנועות טוטליטאריות בשמאל ובימין — הן שקבעו את דמות התקופה והן שהשפיעו על התנועות הלאומיות הצעירות.

התנועה הלאומית הערבית לא הגדירה בראשיתה בדיוק את מטרתיה ותחום־שאיפותיה, אמת, לא כל תנועה לאומית

הרצאתו של יעקב שמעוני — מעובדיו הבכירים של
משרד־החוץ, ובעל ספרים ומחקרים בתחום המזרח־התיכון הערבי — על "התנועה הלאומית הערבית" הורצתה באחת מהשתלמויות קצינים־בכירים של צה"ל. סקירת התפתחותה ההסטורית של התנועה הערבית, וניתוח מהותי של אופיה, תכונותיה ומגבלותיה, מוליכים את הקורא במשרין אל נסיונות־הערכה — והרהור — לגבי מגמותיה ואפשרויותיה כיום ומחר, וכאן מתגלה לו כי קויה־מחשבה בהרצאה — שהורצתה שבועות מספר לפני המהפך הסורי הפתאומי לכאורה, והועזעים (המוסוים והגלויים) במדיניות ה"קהיליה הערבית הבלתי־מאוחדת" (קריא — מצרים) שבאו לאחריה — כוחם יפה כיום להעמיק את ראינתו.

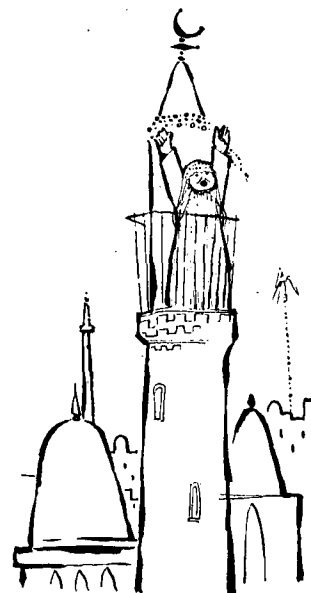
בודהיסטית דתית. אכן, יש מקצת הקבלות; אך באשר למידת עומק ההשפעה אין כעולם הערבי לתופעה זו, לעירוב התחור מים שבין התעוררות הדת (האיסלם) והתעוררות הלאומיות הערבית — עירוב שעד היום לא מצאו לו קברניטי ערב פתרון ואף לא אבחנה נכיה.

כאן ניגוד מהותי, סתירה עמוקה. האיסלם הוא דת אוניברסלית, הכוללת מאות מיליוני מאמינים מחוץ לערבים. מבחינת המספר מהווים הערבים חלק קטן באיסלם העולמי: בין 400—300 מיליון המוסלמים, רק 60 מיליון הם ערבים. בפכיסטאן לבד 80 מיליון מוסלמים — יותר מאשר בעולם הערבי; ואותו מספר — באינדונסיה. בהודו — מיעוט מוסלמי בן 50 מיליון. אם בשם דת האיסלם אתה בא לפעול ולהקים גוף פוליטי, מדינה — אתה הופך את קנה המידה, את אבן הבוחן, לדתית, לאלאומית, אתה מרחיב את המסגרת מעבר לתנועה ערבית לאומית. מצד שני, הפועל בשם האיסלם מוציא מכלל האומה הערבית את כל שאינם מוסלמים — ולא מעטים כאלה מצויים דוקא בין אבות התנועה הלאומית הערבית, כגון נוצרים מלבנון ומסוריה (ואם מוסלם סוני אדוק הנך, עלול אתה להוציא מכלל התנועה והאומה אף זרמים איסלמיים פורשים או סוטים).

יש ניגוד מהותי ועקרוני בין תנועה לאומית לבין תנועה המדברת בשם האיסלם, כדת אוניברסלית. איש כאתא-תורק — המדינאי היחיד במזרח-התיכון שידע לחתוך דברים ביד תקיפה — הבחין בו. אחד הצעדים הראשונים שעשה במהפכה ההסטורית הגדולה בתורכיה היה הפרדה מוחלטת בין הדת והמדינה, בין האיסלם והלאומיות הממלכתית התורכית הנולדת. ואילו מנהיגי ערב לא עשו ניתוח זה — לא מבחינה ממלכתית-מדינית ולא מבחינה מחשבתית-רוחנית. הם אף לא הציבו לעצמם את הבעיה באופן ברור, ולא ניגשו באופן אמין לפתרונה.

לעומת זאת ברור כי האיסלם הוא גם גורם חסייע להתעוררות הערבית. אם תשאלו איש בלתי-משכיל, פשוט, המשתתף בהפגנה פוליטית, אם הוא עושה מעשיו כמוסלמי ולמען האיסלם — או כערבי ולמען תביעות לאומיות — לא יבין את השאלה. כל שאלת ההפרדה, הצורך בהגדרה, לא התעוררו אצלו. גם בשיחה עם איש משכיל, שהגה מחשבה מדינית, מתברר לעתים שאף הוא לא בחן את בעיית ההפרדה הזאת, גם הוא לא עשה צעד מכריע ועיקרי זה בהתעוררות תנועה לאומית חדישה: הגדרת הלאום מול העדה הדתית, הפרדת הדת והמדינה (אכן, בעיה שגם ישראל מתלבטת בה לא מעט).

● דבר המשותף במידת-מה

גם הוא לתנועות אחרות. אך הכולט מאוד בתנועה הערבית — זהו תסביך עמוק של נחירת ות והתנשאות (שהוא, כידוע, שני הצדדים של אותו מטבע פסיכולוגי) ביחסה אל העבר הלאומי הערבים — „ברוגז“ עם ההסטוריה. הם יודעים ש היתה תקופת זוהר, היה תור זהב בו היו הערבים נושאי הרתרבות, המעצמה הראשית בכל העולם, גם מבחינה פוליטית וצבאית וגם מבחינה תרבותית והשכלתית. אמנם, קצת מפרייזים בכך; שכן תורה-זהב של התרבות הערבית לא היה ביעקרו תור יוצר — אלא תור מעביר, מתרגם, מפרש ומרחיב (ולאו דוקא הערבים היו נושאייה של תקופת-זוהר זו, אלא גם פרסים, יונים, יהודים ש יצרו בלשון הערבית). אולם

אמת היא שהיה תור-זהב כזה, ובשעה שהעולם המערבי היה שקוע בחשכת ימי-הביניים, העבירו הערבים את מורשת התרבות היוונית — המדע, האסטרונומיה, המתמטיקה — והחזיקו גחלתם לוחשת ויוצרת.

שמורה בלבו של הערבי תודעת-גאווה חריפה על אותה תקופת-עבר, בה היו הערבים בחינת מאור לעולם. ותקופה זו עברה — היום, זה דורות, הערבים נחותים, הן מבחינת כוחם המדיני והצבאי והשפעתם בזירת העולם ואף באזורם הם, והן מבחינת השגם המדעי, האמנותי והספרותי. וכך נולד תסביך עמוק וחמור בלב העם הערבי ותנועתו הלאומית. גם כאן יש הקבלות: אין כמעט עם בעולם שאין לו בעברו תקופת-זוהר בה היה עם שליט, עם הנושא תרבות גדולה; כך פרס, יון, תורכיה, קמבודיה, תאילנד ואף האינקים באמריקה הדרומית. אבל דומני כי תסביך ההתנשאות-הנחיתות בולט במיוחד אצל הערבים.

● הערבים השיגו עצמאות-למחצה כמעט מבלי שנאבקו עליה, ותנועתם הלאומית החלה להיאבק על השגת החצי השני מתוך נקודת-מוצא של עם שמחצית-העצמאות כבר בידו, ולא של עם מדוכא ונטול חירות.

בראשיתה שאפה התנועה הערבית הלאומית לשחרור משלטון התורכים. אולם אז היתה חלושה מכל הבחינות. חלשה היתה מבחינה ארגונית: בימי התורכים לא הגיעה לידי גרעינים בעלי-ערך של תנועה מאורגנת ותקיפה; בשני העשורים הראשונים של המאה היו אלה אך קבוצות קטנות של משכילים וקציני-צבא, מאורגנות-למחצה, מתעוררות ומתפרקות חדשות לבקרים. בוועידת פאריס המהוללת של שנת 1913, מעין כינוס-יסוד של התנועה הלאומית הערבית, השתתפו לא יותר מאשר 25—24 עסקנים וסטודנטים צעירים. והתנועה היתה, כאמור, חלשה מבחינת המחשבה: לא ידעה בדיוק

מה היא רוצה, לא ניסחה את מטרותיה. אחדים מאישיה חשבו על עצמאות מוחלטת. רובם חשבו על דצנטרליזציה, על אוטונומיה — אולי במסגרת אימפריה עותומנית, "דואלית", חלק תורכי וחלק ערבי, עם החליף כשליט על שניהם. ולידי גיבוש והבשלה לא הגיעו מחשבות אלו.

כאשר ניתנה לאומה הערבית הזדמנות הסטורית להיאבק על שחרורה מעול התורכים, במלחמת העולם הראשונה — היא לא נחלצה לנצלה במרץ ובמסירות. חלוקות הדעות גם על ערכה הצבאי של תנועת הגריליה שב"מרד הערבי" הידוע, ולא ניכנס כאן לפרטי הסוגיה. מכל מקום, ספק רב באיו מידה היה המרד בחג'אז ביטוי ותוצאה של התנועה הלאומית הערבית, קשור עם גרעיני התנועה הערבית שבערי הלבאנט. כשלעצמה, היתה זו מרידה של מספר בני השושלת ההאשמית שבחג'אז, שלא נתמכו בארצם בתנועה לאומית כלשהי אלא גייסו בעזרה בריטית בדואים בתשלום. העדות היחידה לקשר בין נסיכי בית האשם לבין גרעיני התנועה הערבית בדמשק, הם דברי מקורות ערביים על קשרים כאלה של פייסל ועבד דאללה בני חוסיין. לדבריהם, ביקר פייסל בשנת 1915 בדמשק ונפגש עם אנשי התנועה הלאומית הערבית, שהשפיעו עליו והכתיבו לו מה התביעות הלאומיות שצריך להשמיען. ידוע שפייסל היה ב־1915 בדמשק וכי נפגש שם עם כמה עסקנים. אבל אשר לקשר הסיבתי־הרעיוני בין פגישות אלו לבין התביעות שהציג השריף חוסיין לבריטים בחליפת־האגרות הידועה בינו לבין מק־מהון — ובכך, בין התנועה הלאומית לבין המרד — הרי העדות היחידה היא בדברי הסטוריונים ערביים, שיש להם ענין פוליטי מובהק להבליט קשר זה ושעדותם איננה מהימנה אפוא לחלוטין. במעשים, בהתנדבות ובהיחלצות למען המרד עשו הלאומיים שבערי הלבאנט אך מעט. אמנם, סבלו מידי התורכים ונאשמו באי־נאמנות. אולם כמה עסקנים ערביים לאומיים מדמשק ומבירות, מבגדאד ומ־ בצרה הצטרפו למרד הערבי בפועל ממש? לפני כיבוש סוריה ועבר־הירדן בידי הבריטים — אך מעטים מאוד; ותש־

עים אחוז מאלה שהצטרפו. גויסו ממחנות השבויים הבריטיים — גויסו שערכו פחות מהתנדבות עצמית יזומה. מובן, אחר־ כיבוש עבר־הירדן וסוריה הצטרפו רבים — אולם היתה זו

הצטרפות לצבא כובש ומנצח, שאינה מוכיחה דבר. אכן, הערבים הלאומיים שבארצות, "הסהר הפורה" כמעט ולא נאבקו למען שחרורם מעול התורכים. שחרור זה קיבלו מידי נסיכי בית־האשם כ"מוצר־לוואי" של מעשה בעלות־הברית בפרקן את האימפריה העותומנית. חירותם מעול התורכים ניתנה להם כמתנה מהמערב. זוהי אמת שהמשכיל הלאומי הערבי הממוצע דוחקה מלבו.

כאשר החלו הערבים להיאבק, היה זה מאבק לא נגד מדכאים אלא נגד משחריהם־למחצה. נגד התורכים לא היתה מרידה של־ממש; היה היתה — נגד הבריטים והצרפתים, שהיו לא מדכאי הערבים ושוללי חירותם, "במאה אחוזים", אלא מדכאים־למחצה ומשחריים למחצה — משחריים אשר לא העניקו עצמאות מוחלטת אלא רק עצמאות־למחצה. יש בודאי בקרבנו מי שאינם מוכנים לקבל גישה כזאת, כי לדידם קיים רק שחור ולבן: או חירות או דיכוי. אך בהסטוריה מועטים השחור והלבן ורב בה, "האפור", בגוונים שונים — כהה־יותר, בהיר־יותר. גם התנועה הלאומית הערבית נולדה מתוך מצב "אפור", של חצי־שחרור וחצי־דיכוי. זוהי אחת מעובדות־היסוד החשובות להבנתה — אלא שהערבי רוצה לשכחה ולטשטשה.

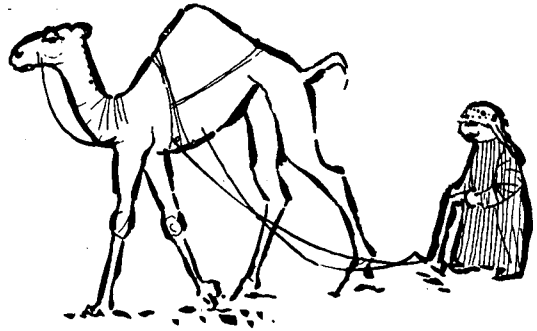
מדינות־המערב פרקו מעל הערבים, זו הפעם הראשונה במשך מאות בשנים, את עול השלטון העותומני והקימו לערבים לראשונה מסגרות של מדינות־אומה — המסגרות שכל תנועה לאומית שואפת אליה. במה חטאו כלפי הערבים, במה קוממו אותם למאבק נגד המערב? בשני מישורים: ראשית, מדינות המערב הקימו מדינות ערביות אלה במסגרות נפרדות — ולא כמדינה אחת ומאוחדת. לו הניחו לערבים לעצב דמות מס־גרתם המדינית לבדם, לולא־כפה עליהם המערב מדינות נפרדות — ספק רב אם היו הערבים מגיעים להקמת מדינה מאוחדת. יתכן כן ויתכן לא. טענת הרוגו הערבי היא שהמערב כפה עליהם בשנות 1918—1920 את הפירוד, מנע את הגשמת החזון הלאומי הערבי הכולל — אחדות הערבים. וטענה שניה: המערב לא נתן לערבים את חלוא החירות, העצמאות במאת־האחוזים — אלא רק עצמאות־למחצה. על כן, משנולדה התנועה הערבית הלאומית הפעילה, בשנות 1918—1920, פנתה נגד המערב — ואלו שתי סממאותיה: איחוד והשלמת השחרור.

מבחינה הסטורית היתה שאיפה זו להשלמת השחרור בודאי מוצדקת ולגיטימית. אבל מסיבות־לידתה יצרו בפסיכולוגיה הערבית — האינדיבידואלית והקיבוצית־ציבורית — הפרזה טרגית. כאשר נואם מנהיג־המונים באסיפת־עם רבתי אין הוא יכול לומר לשומעיו: "הנה, יש לנו כבר חצי עצמאות — ועתה נלחם להשלמתה". זאת יוכל אולי להסביר לחוג קציני־צבא גבוהים, או לחוג משכילים מצומצם — אך בכך לא יוכל להלהיב המונים. לאלה מוכרח הוא לומר: "אנו מדוכאים — ונלחמים למען השחרור". מכאן נעימת הניפוח, ההפרזה הנלווית אל התנועה הלאומית הערבית. היא היתה תנועה לא לשחרור מדיכוי מוחלט, אלא להשלמת השחרור ממצב של חירות־למחצה, עצמאות־למחצה — אך לא יכלה לומר זאת לא להמונים, ואף לא לעצמה. אילו היה ברור למנהיג הערבי, כי הוא מפרז באזני ההמונים מתוך הכרה טכסיסי לא־יגונה, אילו ידע בלבו את האמת, היה זה אולי בריא יותר, טוב

יותר לתנועה הערבית. אלא שגם המנהיג הערבי, המשכיל הערבי, הדחיקו את האמת מלבם.

●

מכאן תופעה טרגית שניה, שיתכן כי היום מתחילים הערבים להתגבר עליה — אבל במשך כל שנות ה־20 וה־30 ודאי שלקו בה. מתוך הפרזה בהצגת המאבק כמאבק־שחרור, הזניחו הם כמעט לחלוטין כל אותם הצדדים הקונסטרוקטיביים, החייריים, הבונים, שאפשרי היה לעסוק בהם אף במסגרת העצמאות־למחצה של אותם הימים. התביעה להשלים את העצמאות הפוליטית, להוציא את המערב וצבאו מהפינות שבהן עדיין החזיק, היתה מוצדקת כשלעצמה; אך היא לא היתה חזון־הכל, כפי שהוצגה. אף בשעה שהאנגלים הוסיפו לשבת, שלא־כדין, באיזור תעלת־סואץ, יכלה מצרים הלאומית לעשות בביתה הרבה דברים — ולא עשתה. אך מעט מאוד הפריע לממשלת מצרים, העצמאית בשבעים או בשמונים אחוז — או לממשלת עיראק, סוריה או הלבנון, הנהנות מעצמאות חלקית — לעסוק בחינוך, להקים מערכת חינוך ראוי־הלשמה דורך הגדל לקראת העצמאות; להקים שירותי תברואה; להנהיג רפורמות סוציאליות; לכוון מפעלים משקיים ושירותיים

כלכלה. הבריטים או הצרפתים כמעט ולא הפריעו בכך. אולם ממשלות ערב עשו אך מעט בשדות אלה; משרדי החינוך והבריאות, שריהם ומנגנוניהם, לא הקדישו לכך תשומת־לב אמיתית — כפי שעשו תנועות לאומיות אחרות, כגון התנועה הציונית, שזה היה כוחה המהותי הפנימי, ששנים רבות לפני העצמאות בנתה את עצמאותה — או תנועות לאומיות באי־רופה במאה ה־19, או התנועה הלאומית ההודית, שהקימה עוד שנים רבות לפני העצמאות הפוליטית מפעלים מפוארים של חינוך, בריאות וסעד, של דאגות איש לרעהו.

חוסר תשומת־הלב לשדות המאמץ הקונסטרוקטיבי בימיה ה־"אפורים" של עצמאות־למחצה זו, קשור אולי עם מיעוט המחשבה ודלות החזון לגבי מה שעתיד להיות למחרת העצמאות. לתנועה ההודית, למשל, היו מחשבה ואידיאלים נשגריים; בלב הוגיה ריטט עולם רוחני עצום. תנועות לאומיות אחרות טיפחו חזון סוציאלי, עיצבו בליבן את דמותה של חברת המחר, תכנית החברה שברצונן להקימה. מכל זה לא היה לערבים, אלא מעט מאוד. לשוא תחפשו בספרות הערבית מחשבה מעמיקה או ויכוח של־מש על מה שיהיה לאחר העצמאות, מה יעשו בעצמאות, מה האידיאלים החברתיים. לשוא תחפשו במאבק הלאומי הערבי בשנות ה־20 וה־30 את הצד הבונה, הקונסטרוקטיבי, את החינוך, הבריאות והסעד, פיתוח המשק, מפעלי ההשקיה, פיתוח התעשייה והקואופרציה

— את מעשהו המידי והמכין, את ביטויו הרעיוני ואת דפוסי מחשבתו ליום מחרת העצמאות.

קל לומר היום — והערבים אף אומרים זאת — כי בכל אשם האימפריאליזם; כל מה שחולה בחברה הערבית, כל מה של־קוי במשק הערבי — האימפריאליזם אשם בו. אין זו אמת. האימפריאליזם והקולוניאליזם בודאי יתנו בפני כסה־הסטוריה דין חמור על חטאיהם כי רבו. אולם אין הם אשמים בכל, אם עמים מתעוררים הזניחו ושכחו את מה שיכלו לעשות בעצמם במשך כל אותן שנים, שנות העצמאות־למחצה, הרי באחריות לכך ישאו בעצמם.

יתכן, שחוסר־טיפול זה בצדדים הקונסטרוקטיביים והבונים שאפשר היה לטפל בהם, חוסר דמות וחזון למה שיעשה לאחר השגת העצמאות — שרשיהם נעוצים בעיקר באותה הפרזה בהצגת המאבק הלאומי־הפוליטי ותלונותיו. ואפשר שיש לתור פעה זו שרשים עמוקים עוד יותר, שהיא נובעת מנכסי האופי הלאומי של האדם הערבי. אמנם, קשה להכנס להגדרתו המדויקת של האופי הלאומי הערבי, אך לא מן הנמנע הוא כי ההפרדה, התהום הטרגית שבין עולם המעשה ובין עולם של סיסמאות ונאומים, מאמרים ראשיים והכרזות — שהיא קר־אופי בולט של התנועה הלאומית הערבית בשנות העשרים והשלושים, ולא נעלמה כליל עד היום — נעוצה אולי בקווי־אופי לאומיים עמוקים. יתכן, למשל, שאף הלשון הערבית מהווה ביטוי־ימה של אופי לאומי זה.

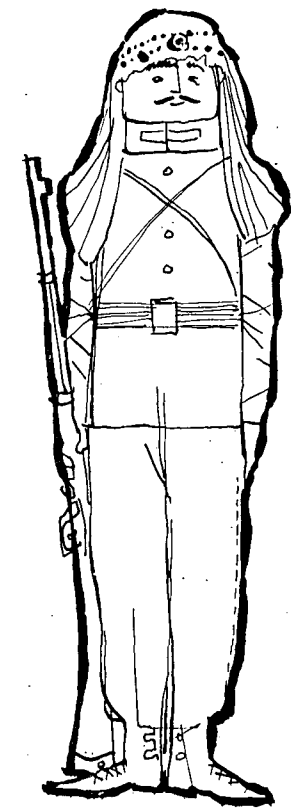
ישנם בכל עם ולשון הבדלים מסוימים בין הלשון המדוברת לבין הלשון הספרותית. אבל חושבני שבשום עם ולשון אין פער זה כה עמוק ומקיף כבעם הערבי. כאן הלשון המדוברת והלשון הספרותית הן שני עולמות נפרדים; והעולם הפוליטי הוא כולו לשון־הספרות. הצהרות והכרזות ברדיו, מאמרים ראשיים, נאומים בפרלמנט — כל אלה שייכים לעולם הלשון הספרותית, שבינה לבין חיי המעשה של יום־יום, אף אלה של המשכיל הנואם, אין כמעט ולא כלום. הלשון הספרותית הערבית גוררת את דובריה, על־כורחם, לתוך עולמן של פראצות והכרזות מפוצצות. כמעט ואין בלשון־הספרות הערבית, למשל, מילה כמו „העם הערבי“; זה מוכרח להיות „העם הערבי האציל“; או „האחדות הערבית“, הבלטתה ושבועת־האימונים לה מופיעות בלשון־ההכרזות בצורה שרב המרחק בינה ובין המציאות. קיימות מטבעות־לשון קבועות, מנופחות ומופרזות שהן קבע, חובה ונצח בלשון הספרותית; והקשר בינן לבין עולם המעשה הוא רופף מאוד. האין פער לשוני זה מוכרח להביא את הערבי לידי תחושה בלתי־מודעת כי עולם המדיניות והציבור, שכולו „ספרות“ והכרזה, אינו קשור למציאות חיה, אינו מחייב מאמץ מעשי, בונה?

●

כשלונו של המערב אינו שייך, לכאורה, לקווי־דמותה של התנועה הלאומית הערבית; אבל דומני שהבנת צד זה חשובה להבנת הצד הערבי.

למערב — לבריטים ולצרפתים (ואחר־כך לאמריקאים, כשור־תפים שקטים מהצד) — היו שתי מטרות־יסוד כלפי התנועה הלאומית הערבית, כלפי איזור המזרח־התיכון; והוא נכשל בשתייהן כשלון מוחלט. עיקר מחשבתו ותכניתו נתבססו על ההנחה המוטעית כי אפשר להוביל את מדינות ערב באופן הדרגתי ומודרך לקראת עצמאות שלמה־יותר לפי קצב שאותו

ולבנון, אותן מדינות שהיו קודם-לכן „אחרונות בתור“ סוריה ולבנון לא השיגו בשעתן מה שהשיגה מצרים ב־1936, או עיראק ב־1932 — עצמאות כמעט־מוחלטת, תוך כריתת חוזה עם מעצמה מערבית (כיון שחוזי 1936 בינו לבין צרפת לא אושרו, לבסוף, על־ידי צרפת); והן שעשו אח־כ ראשונות את הקפיצה לעצמאות מוחלטת, והגיעו בשנים 1943—1945 למצב בו אין שום חוזה־העדה קושר או מסייג את עצמאותן. ב־1943/45 נאבקו הצרפתים בלבנון ובסוריה בעיקר על נקר־דה זו — נוסחת־הקסם של החוזה; ומוכנים היו לבטל את המנדט ולהעניק עצמאות מוחלטת — ובלבד שייחתם חוזה. סוריה ולבנון סירבו לחתום; וכיון שהאמריקאים והבריטים עזרו להן — יצאו הצרפתים את הארצות הללו בלי חוזה. גם דביקותה זו של צרפת בחוזה־הקסם (חסר־הערך) נבעה

מאותה הנחה מוטעית של ה־מערב, שאפשר להגיע לעצמאות ערבית מוחלטת תוך־כדי סידורים אימפריאליים שיתגלמו בתוך חוזה כזה. אף כיום אפשר לטעון שחאה אחוז של עצמאות טרם הושגו: כי עדיין שולטת חברת־הנפט הבינלאומית בקטע חשוב של המשק העיראקי והסעודי, עדיין שולט ההון הבנקאי בקטעים של המשק המצרי והסורי. אבל מבחינה זו אין עצמאות שלמה לרוב המדינות הקטנות והבי־נוניות בעולם כולו. בדרך כלל מותר לקבוע כי מאז אמצע שנות החמישים אין מדינה ערבית הקשורה בחוזה־העדה או בחוזה אימפריאליס־טי עם איזו מדינה מערבית שהיא. אם נוציא מהכלל את השרידים האימפריאליסטיים ה־אחרונים בנסיכויות המפרץ־הפרסי ועדן, הרי מדינות ערב כולן הגיעו לעצמאות שלמה.

מוחלטת ובלתי־מסויגת. העובדה שאין בינון מדינות־החסות וההדרכה של אתמול, לבין מדינות המערב, שום קשרי חוזה, שום תיאום אינטרסים, ואף לא יחסי ידידות ואהדה — כפי שישנם בין המערב לבין אחדות ממושבותיו הקודמות באסיה ובאפריקה — הוא כשלון חמור למדיניות המערב באזור.

מטרתו השנייה של המערב היתה להטביע על מדינות ערב את חותמו מבחינה חברתית ופוליטית, לנטוע בהן משטר ליברלי־דימוקראטי בצלמו וכדמותו. והנה, אף במשימתו זו הצליח המערב בהודו ובמלאיה, בציילון ובבורמה — אם גם הצליח חלקית, תוך קשיים, כשלונות ומאבקים חמורים. אך במדינות ערב נכשל בשדה זה כשלון מוחלט. המשטר הליברלי־הפרל־מנטרי לא השתרש באף אחת מהן — פרט, אולי, במידה

יקבע המערב תוך שמירה על האינטרסים האימפריאליים של־עצמו; וכי בבוא העצמאות השלמה, יוסיפו מדינות ערב העצ־מאיות לפעול בהתאם לאינטרסים של המערב ומתוך תיאום עמו. בקו זה הצליח המערב הצליח חלקית בארצות אחרות — כגון הודו או פכיסטאן, מלאיה, בורמה, או ציילון; שכן במדינות אלה הצליחה בריטניה בסופו־של־דבר, בקשיים עצומים ואחרי מאבק מר, להביא לעצמאות שלמה תוך קיום האינטרסים המינימליים — האימפריאליים או העולמיים — של המערב. בפכיסטאן הצליחה יותר, כי זו שייכת למחנה המערבי; בהודו פחות, כי היא שייכת למחנה הניטרליסטי — אך היא נשארה חברה בחבר־העמים הבריטי, ואין שנאה בין הודו לבריטניה אלא שיתוף־פעולה ואהדה.

ואילו לגבי מדינות ערב היתה ההנחה מוטעית מלכתחילה, והכשלון מוחלט. התברר שבין שתי צלעותיה של מטרה זו — עצמאות ערב וקיום האינטרסים של המערב — קיים פער לא־יגושר.

ברגע שמדינות ערב מגיעות לעצמאות שלמה, אין הן מוכנות בשום פנים להוסיף ולשרת את האינטרסים של המערב. המאבק היה כה חריף, עד שגם עם סימו גוברת האיבה. את מטרתו זו ביקש המערב להשיג באמצעות חוזה־העדה עם המדינות הערביות, וברעיון־קסם זה של חוזים דבק הוא בעקשנות שקשה להבינה היום. העצמאות הוענקה למדינות ערב בהדרגה, שלב־שלב, עד כי קשה לקבוע מתי הפכה המדינה ל„עצמאית“; ורוב השלבים נתגלמו בחוזים. בשנת 1922 העניקו אמנם, הבריטים למצרים עצמאות חלקית על־ידי הכרזה חד־צדדית, מאחר שמשא־ומתן על חוזה נכשל (המצ־רים מחו על החד־צדדיות, ועל הגבלות עצמאותם — אך קיבלו מה שהוענק להם). ב־1936, אחרי נסיונות־נפל ומשא־ומתן של שנים, נחתם החוזה האנגלו־מצרי — ועצמאות מצרים היתה מעתה עצמאות של 75 אחוז. צבא בריטי היה עדיין באיזור־התעלה, והיו עוד סייגים והגבלות, אבל פחות מאשר בשנת 1922. בשנת 1954, כשהוסכם בין מצרים וברי־טניה על פינוי סופי של אזור התעלה, שוב נחתם חוזה; העצמאות המצרית הפכה עתה ל־95 אחוז — אך לא ל־100 אחוז; כי בהסכם מדובר עדיין על שובם של הכוחות הברי־טיים לאיזור־התעלה במצבים מסוימים. בשנת 1956/57, אחרי מלחמת סואץ־סיני, קרע נאצר את החוזה וביטל את הסייג האחרון, מבלי שהבריטים ניסו לדאוג להשאר את אותו סעיף בתוקפו. הנה כי כן, נתברר כי בתהליך השלמת העצמאות היה החוזה חסר כל ערך.

הוא הדין לגבי עיראק. מן העצמאות החלקית — שהוענקה חד־צדדית בשנת 1924 — הגיעו בשנת 1932 — לחתימת חוזה אנגלו־עיראקי ולעצמאות של 75 אחוז (מה היה ערך החוזה — נתברר יפה ב־1941). עם חוזה־בגדאד בשנת 1955 מגיעה עצמאות עיראק ל־90 אחוז. הבסיסים הבריטיים מתחילים — אך הם נשארים במידת־מה ברשות ברית־בגדאד; ולבריטים זכות־שימוש מסוימת בהם. עם פרישת עיראק של קאסם מאמנת־בגדאד מושגת עצמאות שלמה ומוחלטת — ומתחילים כל קשרי ברית, תלות, או חוזה.

המדינות הערביות הראשונות שהגיעו להשלמת עצמאותן (פרט לסעודיה ולתימן אשר מעולם לא היו קשורות בחוזה־העדה) היו — פרדוקס הסטורי מענין ומוזר — דוקא סוריה

החזון הבונה, בנאצר ובנאצריזם. כשפירסם נאצר ביולי 1961 מספר ציום מרחיק-לכת בכיוון לרפורמה סוציאלית וכלכלית, הסיקו מכך משקיפים חשובים במערב כי מעתה יקדיש את מרצו לרפורמה פנימית. עד השנים 1960—1959 — סברו — עסק באכספאנסיוניזם תוקפני, בקיצוניות פאן-ערבית תוקפנית, וניסה לכפות את שלטונו על מדינות ערב האחרות ולהגשים את האחדות הערבית על-ידי הטלת ההגמוניה המדינית שלו על אלה שלא רצו בו; ואילו עתה עשה נאצר, מתוך בגרות והבנה, תפנית — והתחיל להפנות עיקר-מרצו לענייני בניה, לתכניות קונסטרוקטיביות, לרפורמה ולפיתוח. שאלה גדולה היא, ודאי, גם לפני צויה-הרפורמה האחרונים היו בנאצר ובמשטרו גרעינים של מאמץ-פנימי בונה, של מעשה פיתוח ורפורמה. גם בארצות ערב האחרות, הלא-נאצריסטיות,

ישנם מאמצים ומעשים (כי, שוב — אין במציאות „שחור“ ו„לבן“).

אין העולם הערבי קופא על שמריו. מצויים בו, כאמור, גרעינים של קדמה והתפתחות — ויש להכירם, ולהכיר בהם (לא מעטים-מאנשינו אינם „מעודכנים“, ומושפעים יותר-מדי על-ידי זכרונות ורשמים מלפני שנים רבות. היו, למשל, שנים בהן התגאינו, בצדק, במעמדה של האשה הערבית בישראל — היא הערביה היחידה שיש לה זכות-בחירה, אך כיום יש זכות בחירה לאשה ברוב ארצות ערב — כמובן, במידה שבכלל נהוגות שם בחירות... וישנן דוגמאות רבות אחרות: העניינים מתקדמים — ולא תמיד מתקדמת הכרתנו באותה מהירות). נראה, כי נאצר התרחק-השתחרר במידת-מה מאותו חוסר גמור של תודעה סוציאלית, מאותה הזנחה מוחלטת של רפורמה חברתית, קרקעית וכלכלית, של מעשי בניה, שהיינו רגילים להם בשנות העשרים והשלושים. הוא החל עוסק במאמצי בניה, רפורמה ופיתוח שאין לזלזל בהם. שאלה אחרת היא, כמובן, באיזו מידה יש ברפורמה האגררית, למשל, משום פתרון לבעיה האגררית היסודית של מצרים — והיא חוסר קרקע לאוכלוסיה הגדולה והגדלה. שום רפורמה של חלוקת קרקעות אינה יכולה לפתור בעיה זו של מהסור במיליוני דונמים הדרושים כדי לקלוט את רוב האוכלוסיה החקלאית ולייצר מזון מספיק לתושבים. אולם אין ספק, כי

מוגבלת בלבנון, בה קיימים תנאים מיוחדים, שחייבו נקיטתה של שיטת שיווי-משקל. אחת הסיבות לשוני זה שבין הודו ופפוסתאן, ציילון, בורמה ומלאיה, לבין מדינות ערב היא בלי-ספק שבארצות ההן שלט המערב שלטון קולוניאלי מלא — מה שאין כן במדינות ערב. במשך עשרות ומאות שנות שלטונו הישיר בהודו או במלאיה הטביע המערב דפוסי משטר, מנהל וממשל שהתקיימו גם אחרי שחרורן והסתלקותן. ואילו מדינות ערב מעולם לא צורפו ישירות לאימפריות המערביות, מעולם לא היו נתונות לשלטון קולוניאלי מלא — אלא רק לשלטון קולוניאלי-למחצה. הן נצלו מחלק מקללתו של שלטון קולוניאלי ישיר, מפגיעתו ומניונו — אך בכך פסחה עליהן גם ברכתו, והן לא נהנו ממורשת משפטו ומנהלו, מגרעיני זרעי משטרו הדמוקרטי.

מה הם קווי-דמותה של הלאומיות הערבית למחרת השגת המטרה המוצהרת, משנתמלאו מאויי התנועה והושגה עצמאות מוחלטת?

כאן מתגלים לעינינו מחדש אותו ליקוי, אותה סכנה טרגית, שנתבלטו בשנות גידולה של הלאומיות הערבית, בשנות העשרים והשלושים, שעה שתנועה זו צמצמה את שדה-ראיתה בצד הפוליטי גרידה והיתה נעדרת כל כשרון-מעשה בונה, כל חזון של דמות החברה העתידה. עם כיבוש העצמאות בשנות הארבעים והחמשים עמדה החברה הערבית העצמאית נטולת חזון ותכנית. מה לעשות בעצמאות זו שהשיגה? לאן להפנות את מרץ-המאבק — כשאין עוד אויב? ברור, שיום העצמאות הוא יום משבר לכל תנועה לאומית, כי היא עומדת בפני מצב בו כבר הושגה המטרה הפוליטית הראשונית — ומה הלאה? עתה מתברר לה, כי ימי העצמאות אינם ימות המשיח, כי לא כל החליים נרפאו, כי עוד רבה הדרך, רבים המכשולים והבעיות. עתה נשקפת סכנה כי הלאומיות תיהפך, באין לה עוד מטרה, ללאומנות תוקפנית. עתה נפתח כר הפעולה לכשרון הבניה והעשייה, לעיצוב דמות המדינה הח' דשה, חברתה ומשקה. ואילו התנועה הלאומית הערבית עומדת, למחרת יום העצמאות, ככלי ריק מתוכן חברתי ולאומי — פרט לסעיף אחד: האחדות הערבית.

אכן, עם סילוק אחרוני הסייגים לעצמאות נשאר — כתוכן פוליטי-חיצוני לתנועה-הלאומית, כמטרה מדינית שטרם הוג' שמה, שעליה יש להוסיף ולהיאבק — רק חזון האחדות הערי בית (אשר לגופו הריהו בעיה החורגת מדברי אלה); הוא — ואותן נקודות חיצוניות שבהן לא הושגה המטרה. שכן, מתוך חוסר תוכן בונה בלאומיות הערבית נולדו ההפרזה והניפוח לגבי אותן נקודות-תורפה שבהן רואה עצמה הלאומיות הערי בית כלוקה ונפגעת — בעית ארץ-ישראל, בעית אלג'יר, וכן סוגיות כוויית, נסיכויות המפרץ-הפרסי ועדן. מפלת 1948 בארץ-ישראל איננה לדידי התנועה הלאומית הערבית רק תבוסה, מפגע נפשי חמור-ביותר, שאמנם השאיר בלב הציבור של העולם הערבי פצע שלא הגליד — אלא היא נהפכה לתוכן כמעט-יחיד ללאומיות הערבית (באין לזו חזון בונה ותוכן פנימי-סוציאלי).

כאן נשאלת השאלה האם יש מן החידוש הקונסטרוקטיבי, מן

לזמן ארוך); ואם יפנה את כוח-האדם המקצועי למאמצי בנייה, לא יהיה פנוי למאמץ צבאי-פוליטי תוקפני. אולם במה שנוגע לדמותה ולרוחה של תנועה לאומית, הרי ספק רב אם נכונה ומצדקת היא המשואה „מאמץ בונה וקדמה כלפי פנים — מביאים בהכרח לידי מתינות כלפי חוץ“. יכולה לאומיות מהסוג הנאצרי לעסוק במעשי בנייה ופיתוח, וברפורמה סוציאלית בפנים — ולהיות ברובזמן קיצונית ותוקפנית כלפי חוץ. אדרבא, במציאות ההיסטורית הרי רדיקאליזם פנימי וסוציאלי עלה לא-פעם בקנה אחד עם מדיניות-חוץ אקטיבית ביססית ותוקפנית. מבחינה זו דומה כי אין יסוד לסברתם של משקיפים מאנשי המערב, לאמור: כי מפנהו של נאצר לרפורמה תקיפה-יותר ומעמיקה-יותר כלפי פנים — פירושו נטישת תכניתו לכפות „אחדות“ נוסח-נאצר, דהיינו שלטונו על הארץ צות הערביות, או זניחת מזימות תוקפניות אחרות. מכל מקום, נראה שבדמות נאצר והנאצריזם יש לפנינו גם מהשפעתה העמוקה של מורשת לקוייה ופגעית-לידתה של התנועה הלא-רמית הערבית — וגם מן הגישוש והחיפוש אחר שינוי עמוק ותמורה מרחיקה.

רפורמה קרקעית ורפורמה סוציאלית עשויות לתרום תרומה לא-מבוטלת לפיתוחה של מצרים ולהתקדמותה. יתכן, שעלינו לנתץ אשליה שטיפחנהו כלפי חוץ וכלפי עצמנו. עשינו משואה — יתכן מוטעית — לאמור: אילו היה העולם הערבי מקדיש מרצו וכוחו לפיתוח ולרפורמה, היה מתרחק מהרפתקאות ומקיצוניות במדיניות-החוץ, מסכסוכים פוליטיים ואף משנאת ישראל; הצרה היא, אמרנו, שהערבים נותנים לבם יתר-על-המידה לפצעם הפוליטי, למאבק הפוליטי וה-צבאי — ואילו התרכזו במעשי הבנייה, היה המאמץ הקונסטרוקטיבי מעבירם על שנאתם ומרפא פצעייהם המדיניים. האמנו שמעשים קונסטרוקטיביים ורפורמה פנימית מוכרחים להביא את נאצר ומנהיגים ערביים אחרים לידי מתינות כלפי חוץ. אך האם ישנה ודאות שאין זו טעות? יתכן, כי מבחינה תקציבית-כלכלית ומן הבחינה הטכנית יש גרעין של אמת בהנחה אופטימית זו — כי אם יקדיש נאצר מיליונים רבים מתקציבו לבניית מרפאות ובתי-ספר, יהיו לו פחות מיליונים לרכישת אוירונים ותותחים (דבר שגם הוא נכון רק חלקית — כי את מרבית ציודו הצבאי מקבל נאצר ללא תשלום, באשראי

הנשק האחרון - רצון ההתנגדות

לשבדיה הקטנה-יחסית, במצב הגיאוגרפי בו היא נתונה, כמה וכמה דאגות גדולות. אחת מהן היא: מה תהיה מידת רצון-ההתנגדות של אוכלוסייתה הדלילה במקרה של פלישה עלידי כוח צבאי כביר? המשרד להגנה הפסיכולוגית לשירותי מחקרים, בנידון — ופירסם תוצאותיהם. על כך כותב קולונל ראש קולג' ההגנה (בית הספר לסגל פיקוד-בכיר) של שבדיה, במאמר שנתפרסם בירחון מערב-גרמני לבעיות הגנה:

„המחקרים מציינים, כי ישנה מגמת-מה לפחיתת רצון-ההתנגדות. ברם, ספק האם משאל שנערך בימי שלום ישקף תמונה מציאותית של מידת-רצון-ההתנגדות בעת מלחמה; ויתכן מאוד, כי יחס האוכלוסיה יהיה אז שונה לגמרי. מזה שבימי שלום, בהם מוצגת הבחירה בין לחימה וכניעה בלשון עובדות תיאורטיות קרות“...

„מותר בהחלט להניח, כי העם השבדי יעמוד בהלם-המלחמה, ופרוץ המלחמה, לא פחות מאוכלוסיות של ארצות למודות-מלחמה. לגבי כך גודעת חשיבות למסורת ההסטורית — על אף תקופת-השלות הממושכת. מחקרים הסטוריים מראים, כי הגבנת העם השבדי למלחמה ולדרישותיה התבטאה בהתלכדות הדוקה-יותר ובנקיטת גישה חיובית, שעה שקיום האומה הוצג בסימן-שאלה. בעבר הולידו מצבים כאלה אומה מאוחדת; והתוצאות היו לעתים מפתיעות“... „ב-1943, כשתכננו הגרמנים התקפה על שבדיה, המודיעין הגרמני לא העריך ביותר את רצון-ההתנגדות השבדי. דעת הממשלה והמפקדה השבדית היתה אז שונה. רצון-ההתנגדות, סברו הן, גאה-והלך במהירות ועצמה. לעולם לא ניתן יהיה לקבוע מי צדק או — המודיעין-הגרמני או ממשלת-שבדיה; אך א-ל-נא נמצית בהחשבת בטחון עם, או פרט, ביכולתו — ובצדקת ענינו“.

בין מאה נבשים - איזהו זאב?

אופינית לסוגי הבעיות המחיצבים בתחום הצבאי בזמננו-אנו הנה מחשבה שהובעה בימים אלה, במאמרו של מדען-חוקר אשר שימש זה-שנים, בתפקידים בכירים, במחקרים שהוזמנו על-ידי צבא ארצות הברית, והרי קטע מדבריו:

„לא רחוק הזמן בו יסובו מאות (וקרוב-לודאי — אלפים) של לוינים במסלוליהם. רבים מהם יהיו ברי תפעול צבאי, ואף בעלי ראשי-נפץ גרעיניים. הם יהיו נתונים לרשותו, ולפקודותיהן, של מדינות רבות — ולא של שתיים בלבד. הנוכל לעקוב תמיד אחרי כל אחד ואחד מהם, כל הזמן? הנדע, מהיו מי בניניהם? איזה מהם נשלט על-ידי איוו מדינה? איזהו הקטלני ואיזהו הבלתי-מזיק? איזה מהם ניתן-להכונה, ועשוי לשנות-מסלולו, או ליהפך לטיל, או לשגר טילים? אילו מהם כבול-מסלול — ואילו רק, מעמידים-פנים' שהנם כך; ומס-תירים בחובם סוגי-יכולת אחרים? ברית-המועצות הכניסה למעגל-מסלול לוינים בני 5 טון; וארה"ב — כבן 2.5 טון. בשנים שתבואנה יתכנו מאוד לוינים בני 50 טון ואף בני 500 טון. לוינים במשקל כזה יוכלו לשאת ראשי-נפץ מרובים, ואף את הטילים שישאום למטרותיהם — והרי אין צורך בדלק רב בשביל לשגר טרף אל מטרותו במצב בו בטיט-השיגור א-י-לו עצמו בחלל, במהירות של 29 אלף ק"מ לשעה ומאות או אלפי קילומטרים מעל לכדור-הארץ. טילים כאלה — ניתן יהיה לירותם במהירויות-תעופה העולות אף על אלו של טיל-בליסטי-ביני-יבשתי; שכן ודאי הוא כי את זמן-תעופתם ניתן לקצץ עד כדי חלק זעיר בלבד מ-30 הדקות הנדרשות למעופו של טיל-בליסטי-ביני-יבשתי“.